

Viktorija Cvitković
 Osnovna škola Zrinskih i Frankopana
 Otočac, Kralja Zvonimira 15
 53220 Otočac
 viktorijac7@gmail.com

UDK: 355.1-055.2(497.562)“1941/1945”

Pregledni rad

Primljeno: 25. kolovoza 2024.

Prihvaćeno: 5. studenoga 2024.

DJELOVANJE ANTIFAŠISTIČKE FRONTE ŽENA I ŽENSKÉ LOZE USTAŠKOG POKRETA U LICI ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA (1941.–1945.)

Rad donosi prikaz djelovanje Antifašističke fronte žena i Ženske loze ustaškog pokreta u Lici za vrijeme Drugog svjetskog rata. Cilj ovog rada je donijeti osnovne podatke o djelovanju tih organizacija, što može biti svojevrsan početak istraživanja ove zanimljive, ali zanemarene lokalne ličke teme. Rad donosi podatke o samim organizacijama te pokušava rekonstruirati njihov nastanak i djelovanje na području Like u Drugom svjetskom ratu.

Ključne riječi: Lika, žene u Drugom svjetskom ratu, Antifašistička fronta žena, Ženska loza ustaškog pokreta, ustaše, partizani

Uvod

Drugi svjetski rat česta je tema hrvatske historiografije. Mnogo toga je napisano, istraženo, poznato, ali ipak istraživanje ove teme uvijek dovede do brojnih kontroverzi, drugačijih mišljenja, nesuglasica i slično. Uloga žena u ovom ratnom sukobu još uvijek nije dovoljno istražena i rasvijetljena te historiografski prikazana. Kad se istraživanje uloge žena u ovom ratnom sukobu svede na određeni mikro prostor jedne tradicionalno povijesne regije, kao što je u ovom slučaju Lika, uvidamo još veću historiografsku prazninu.

Drugi svjetski rat na prostoru Hrvatske možemo promatrati kao sukob dvaju suprotstavljenih političko-ideoloških organizacija, komunističke partije na jednoj i ustaškog pokreta na drugoj strani. Njihov cilj je uspostava novog, drugačijeg društva od predratnoga, a kao stabilnost svoje vlasti postavili su niz novih temeljnih društvenih odrednica, baziranih na već unaprijed postavljenim pravilima od kojih

gotovo da nije moglo biti odstupanja. Kako bi se od samog početka žene usmjerilo na ideološko-politički pravac, osnovane su posebne isključivo ženske organizacije: Ženska loza ustaškog pokreta (dalje u tekstu ŽLUP) i Antifašistička fronta žena (dalje u tekstu AFŽ). O odnosu žena i ustaškog pokreta prva knjiga koja bi se isključivo odnosila na tu temu jest knjiga Martine Bitunjac iz 2023. godine. S druge strane, o AFŽ odnosno ulozi žena u partizanskom pokretu postoji više knjiga i znanstvenih radova čije su autorice Marija Šoljan-Bakarić, Lydia Sklevickyi, Dušanka Kovačević, Saša Ščapec, Sandra Prlenda i druge.

Djelovanje tih dviju organizacija na području Like nije ni približno istraženo kao na nacionalnoj razini. Doduše, i u historiografiji o djelovanju ŽLUP i na razini NDH nailaze se tek fragmentarni podatci, neusporedivo s radovima i podacima koji se mogu naći o djelovanju AFŽ. O djelovanju ŽLUP na području Like ovaj rad je prvi rad koji se bavi tom temom. S druge strane, ipak o djelovanju AFŽ odnosno žena Like u partizanskom pokretu postoje tri knjige: *Prva ženska partizanska četa* Desanke Stojić, *Žene Like u Narodnooslobodilačkoj borbi* Mike Žegarac, *Kata Pejnović* Marije Šoljan Bakarić. Uz navedeno, ovaj će rad biti utemeljen i na drugoj literaturi i izvorima, iz kojih će na bazi fragmentarnih podataka upotpuniti sadržaj. Cilj ovog rada je donijeti osnovne podatke o djelovanju ovih organizacija te tako započeti istraživanja ove zanimljive, ali zanemarene lokalne ličke teme.

Predratno razdoblje

Ustaški pokret i Komunistička partija gotovo cijelo predratno razdoblje djelovali su kao tajne i ilegalne organizacije. Doduše, Komunistička partija je od osnivanja u travnju 1919. godine do tzv. *Obznane* 29. prosinca 1920. godine, kojom je njezin rad zabranjen, djelovala kao politička stranka.¹ Što se tiče osnivanja ustaškog pokreta, hrvatska historiografija sve više odbacuje premisu o točnom datumu osnivanja na dan 7. siječnja 1929. godine, ali uvriježeno je mišljenje da je ta organizacija počela djelovati 1930. godine. U međuratnom razdoblju politički aktivizam bio je prvenstveno interes muškaraca, ipak politički se aktivira i sve više žena, tako da su žene bliske ustaškoj i komunističkoj ideji svoju ilegalnu aktivnost pokušavale ostvariti kroz tada legalne i dopuštene organizacije, ponajviše one koje su djelovale pod okripljem Hrvatske seljačke stranke ili Samostalne demokratske stranke.

Krajem tridesetih godina 20. stoljeća u onim selima Like u kojima je bilo većin-sko srpsko stanovništvo osnovani su ogranci Seljačkog kola. Osnovane su i posebne ženske sekcije, a u njima su, posebice na prostoru koreničkog kotara, ali i drugdje,

¹ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 113.

ključnu ulogu imale žene članice ili simpatizerke komunističke partije.² Također, u nekim selima nastanjenim hrvatskim stanovništvom, na području kotareva Gospić, Perušić i Otočac, partija je djelovala na žene preko Seljačke sloge.³ Od partijskih aktivistica iz Like treba istaći Ljubicu Georovac iz Jezerana, koja je 1940. godine postala sekretar partijske ćelije na Visokoj ekonomsko-komercijalnoj školi u Zagrebu.⁴ Polovinom lipnja 1940. godine održana je Prva okružna konferencija KPH za Liku na Plitvičkim jezerima, koja izabire okružni komitet od sedam članova, među kojima je izabrana i Kata Pejnović.⁵ Uspostavom NDH sva su legalna ženska društva bila raspuštena, no predratne partijske aktivistice nastavile su se i dalje okupljati u ilegalni i održavati sastanke na kojima se najčešće čitala politička literatura.⁶

Nastankom ustaškog pokreta (1930.), ranih tridesetih godina u Gospiću stvorena je ilegalna ustaška organizacija koja je okupljala najradikalnije i najistaknutije pravaše iz ranijeg vremena.⁷ Zasigurno je ustaška organizacija djelovala i u drugim mjestima Like, ali ni približno u onom intenzitetu kao u Gospiću. Zbog aktivnog djelovanja ustaške organizacije Gospić je kod hrvatskih nacionalista stekao epitet „pravaške kule“ i „ustaškog sveučilišta“.⁸ S obzirom na jaku ustašku organizaciju, nije čudno da su u blizini Gospića ustaše organizirale u rujnu 1932. godine neuspjeli Velebitski ustanak.⁹ Aktivacija žena unutar ustaškog pokreta vidljiva je tek 1940. godine, kada je profesor gospićke gimnazije Danijel Crljen utemeljio Revolucionarnu ustašku žensku akciju – RUŽA.¹⁰ Ipak, otvoreno je pitanje je li osnivač te organizacije bio Danijel Crljen ili kirurg i ravnatelj bolnice u Gospiću dr. Šime Cvitanović, kao i je li godina početka njezina djelovanja 1938., 1939. ili 1940.¹¹ Organizaciji su trebale pristupiti Hrvatice starije od 15 godina. Prema pisanju novina Ustaška mladež (nakon osnivanja NDH), članice ove organizacije tiskale su i dijelile letke te prikupljale pravovremene informacije o lokalnim društveno-političkim događanjima. Također, u istim novinama navodi se da je na čelu ove organizacije bila Josipa Šaban, a pozdrav članica organizacije uključivao je pružanje desne ruke, dok je lijeva ruka bila položena na srce.¹² Ipak, u ovoj je organizaciji djelovao manji broj žena gimnazijalki s područja Gospića.

² STOJIC, *Prva ženska partizanska četa*, 9.

³ *Isto*

⁴ ŠČAPEC, *Partizanke Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, 46.

⁵ ŠOLJAN-BAKARIĆ, *Kata Pejnović*, 16.

⁶ KOVAČEVIĆ, *Borbena put žena Jugoslavije*, 124.

⁷ BIČANIĆ, *Vila Velebita*, 63.

⁸ *Isto*, 67.

⁹ BITUNJAC, *Žene i ustaški pokret*, 35.

¹⁰ BIČANIĆ, 67.

¹¹ BITUNJAC, 44.

¹² *Isto*, 46.

Ženske organizacije ustaškog pokreta

Ustaški pokret nije imao organiziranu žensku organizaciju prije uspostave NDH. Uzor za uspostavljanje jedne ovakve organizacije bila je Ženska loza HSS-a. Ženska loza hrvatskog ustaškog pokreta (dalje u tekstu ŽLUP) formalno je osnovana 17. studenoga 1941. godine, odnosno šest mjeseci nakon osnutka Nezavisne Države Hrvatske.¹³ Uvjeti za članstvo u ŽLUP bili su pridržavanje ustaških zakona, pravila, uredbi; samopožrtvovni rad za dobrobit hrvatskog naroda i Nezavisne Države Hrvatske.¹⁴ Zapovjedništvo Ženske loze ustaškog pokreta odnosno punim imenom „Zapovjedništvo ustaškinja – Glavnog ustaškog stana“ (dalje u tekstu ZUGUS) a) sastojalo od sedam odjela (općeg, unutarnje ustrojstvenog, promidžbenog, odjela za prosvjetu i uljudbu, odjela za državotvornu brigu i stegovnog).¹⁵ Teritorijalno ustrojstvo ŽLUP bilo je organizirano identično kao i ustaški pokret: zbir (razina sela), tabor (općina), logor (kotar), stožer (velika župe) te se tako dužnosnice ustaškinja nazivaju zbirnica, tabornica, logornica, stožernice, a na čelu organizacije upravna zastupnica.¹⁶

Cilj i zadaća ŽLUP, odnosno ustaškinja, bila je promicati državotvorni život i rad te odgojiti hrvatsku ženu i majku kao vrsnu odgajateljicu, kućanicu i domaćicu, u svrhu ostvarenja ciljeva i zadaća održavati tečajeve i predavanja te izdavati knjige i novine.¹⁷ One žene koje su u Kraljevini Jugoslaviji doživjele diskriminaciju na nacionalnoj osnovi, bile zatvarane, čiji su članovi obitelji bili internirani ili osuđeni na smrt, bile su među istaknutim članicama ŽLUP, a na čelo organizacije postavljena je Irena Javor. Većina žena bila je aktivna na području obrazovanja, bile su učiteljice ili ravnateljice škola, a za rukovodeću je elitu ŽLUP bila karakteristična snažna povezanost s vjerskim katoličkim organizacijama, posebno s Križarskom organizacijom.¹⁸ ŽLUP je objavljivao i mjesečni časopis koji je nosio naslov Ustaškinja, a prvi broj je objavljen 10. travnja 1942., a posljednji 10. travnja 1945. godine.¹⁹ U njemu su se objavljivali zakoni i zakonske odredbe, česti su i tekstovi o odgoju djece i vođenju domaćinstva, ali je u principu časopis prožet tekstovima koja veličaju i ističu kakva bi trebala biti uloga majke u NDH.²⁰

¹³ *Isto*, 137.

¹⁴ *Isto*

¹⁵ LANDIKUŠIĆ, *Priručnik o političkoj i sudbenoj podjeli Nezavisne Države Hrvatske*, 196.

¹⁶ *Isto*, 197.

¹⁷ BITUNJAC, 143.

¹⁸ *Isto*

¹⁹ *Isto*, 150.

²⁰ *Isto*, 151.

Iako nije tema ovoga rada, bitno je napomenuti da je ustaški pokret osnovao i organizaciju koja je obuhvaćala školsku djecu, mlade i studente. Ustaška mladež osnovana je 12. srpnja 1941., a sastojala se od četiri dobne skupine: Ustaška uzdanica (od 7 do 11 godina), Ustaški junak (11-15 godina), Ustaška Starčevićeva mladež (15-18 godina) i Sveučilištarci (studenti). Imala je također jednako teritorijalno ustrojstvo kao i ustaški pokret te posebne muške i ženske sastavnice.²¹

Djelovanje ženskih organizacija ustaškog pokreta na području Like

U samom vodstvu ŽLUP bilo je nekoliko žena koje su bile porijeklom s prostora Like. To su bile kćeri Stipe Javora: Irena Javor i Vera Herenčić r. Javor. Irena Javor zapovjednica je ŽLUP od osnutka pa do raspada NDH, a u svibnju 1945. savezničke postrojbe su je s velikom skupinom pripadnica ŽLUP izručile partizanima, te je zadnji put viđena u zarobljeničkom logoru u Mariboru.²² Irenina sestra Vera udala se za pukovnika Ivu Herenčića, bila je poglavnikova tajnica.²³ Bilo je i rođenih Ličanki, ali koje su djelovale u Zagrebu, a to su: Marijana Werner r. Šarić²⁴ i ustaška časnica Nada Miškulin, zapovjednica Pomoćne ženske službe Poglavnikova tjelesnog združa.²⁵

O djelovanju ŽLUP na području Like, odnosno velike župe Lika i Gacka, zna se jako malo ili gotovo ništa. Mjesečnik Ustaškinja donosio je šture podatke o djelovanju lokalnih organizacija ženske lože, koji su objavljeni na začelju mjesečnika pod naslovom „Iz organizacija“, što je kasnije promijenjeno u „Diljem naših organizacija“, da bi naposljetku od 1944. godine ti izvještaji objavljivani u dijelu mjesečnika naslova „Našim taborima“. U cijelom razdoblju izlaženja ovog mjesečnika (od travnja 1942. do travnja 1945.) nema niti jednog napisa o djelovanju ove organizacije na području Like. Dana 15. kolovoza 1942. ustrojena je ŽLUP u Udbini. Sačuvane su i fotografije s tog događaja iz kojih je vidljivo kako 50-ak žena polaže prisegu ispred satnika Venture Baljka.²⁶ ŽLUP je u Gospiću osnovana tek 1944. godine, kada je iz Zagreba u Gospić došla Irena Javor. Tada su mnoge Gospićanke pristupile u ŽLUP, a za stožernicu je izabrana Marija Samardžija.²⁷ Članica ŽLUP bilo je i u

²¹ MACUT, *Ustaška mladež*, 55.

²² *Tko je tko u NDH?*, 170.

²³ *Isto*, 156.

²⁴ BITUNJAC, 41.

²⁵ *Isto*, 170.

²⁶ MARUŠIĆ, *Kronika Krbave i Udbine kroz stoljeća*, 278-280.

²⁷ *Zločini Jugoslavenske armije i komunistička represija na području Like i grada Gospića 1945. godine: Dokumenti, svjedočanstva i grobišta (1944.-1998.)*, „Optužnice i presude Suda za zaštitu nacionalne časti za okrug Liku“, 574. (dalje u tekstu: *Zločini...*)

drugim dijelovima Like pa se tako navodi da su u ovoj organizaciji djelovale i Manda Jergović iz Otočca²⁸, Manda Abramović iz Brušana²⁹ i Olga Kezel iz Perušića.³⁰ Prema podacima iz sudskih spisa Narodnog okružnog suda za Liku, mogu se naći podatci da su članice Ženske loze ustaškog pokreta u Gospiću bile: Marija Adamović, Ikica Asić, Zora Bušljeta, Dragica Frković, Josipa Grospić, Magdalena Hunjet, Olga Hunjet, Marijana Knežević, Olga Knežević, Vera Mesić, Mira Mihić, Ljuba Miletić, Manda Orešković, Manda Šarić, Zlata Štimac i Roža Župan.³¹

Do osnivanja ŽLUP u Gospiću, jedina ustaška organizacija koja je obuhvaćala žene, a da je organizirano djelovala u Gospiću, bila je ženska loza Ustaške mladeži. Prema dostupnim podacima, stožernicom ženske loze Ustaške mladeži za veliku župu Lika i Gacka imenovana je 2. kolovoza 1941. Josipa Šaban.³² Stožerni odjel uprave za umijeće vodile su Polda Adžija (od 4. kolovoza 1941. do 13. listopada 1941.)³³, zatim Melanija Janjić (od 14. listopada 1941. do 9. rujna 1942.)³⁴ te Sonja Radovinović (od 10. listopada 1942. do ?)³⁵. Stožerni odjel upravnog zapovjedništva vodila je Marija Mesić (od 15. listopada 1941. do 2. srpnja 1943.)³⁶. Stožerni odjel za duhovni odgoj vodila je Draga Smolčić (od 14. listopada 1941. do ?)³⁷. Stožerna zapovjednica radne službe bila je Ivka Marković (15. travnja 1943. do ?)³⁸. U gospićkoj gimnaziji djelovala je i ženska loza Ustaške Starčevićeve mladeži, koju je 1941. godine vodila Rozika Balenović, a sastanci su održavani jednom tjedno i na njima su održavana razna predavanja o ustaškom pokretu.³⁹ Od 1942. na čelo ove organizacije imenovana je Manda Hunjet,⁴⁰ koju je 1944. zamijenila Marija Brkljačić.⁴¹ Prema dostupnim podacima, uspostavljena je i ženska loza Ustaške mladeži i na nižim razinama od velike župe te je tabornicom u Gospiću imenovana Anka Adamović (od 14. listopada 1941. do ?).⁴² Također, iz dostupnih podataka vidljivo

²⁸ VUKIĆ, *Lika i Podgorje na braniku doma i naroda*, 830.

²⁹ *Isto*, 850.

³⁰ *Isto*, 859.

³¹ *Zločini...*, 429, 435, 451, 516, 581, 629, 657, 671, 716, 729, 745, 753, 826, 850, 867.

³² MACUT, 511.

³³ *Isto*, 280.

³⁴ *Isto*, 458.

³⁵ *Isto*, 500.

³⁶ *Isto*, 483.

³⁷ *Isto*, 506.

³⁸ *Isto*, 480.

³⁹ *Zločini...*, 453.

⁴⁰ *Isto*, 655.

⁴¹ *Isto*, 541.

⁴² MACUT, 421.

je da je logornicom za kotar Gospić imenovana 16. travnja 1943. Olga Miškulin.⁴³ Vera (Paje) Grospić, učiteljica u Gospiću, bila je ustaška dužnosnica.⁴⁴

Za Božić 1943. članice ženske loze Ustaške mladeži uručile su darove ranjenim vojnicima u gospićkoj bolnici,⁴⁵ a za Silvestrovo su organizirale zabavu zajedno s muškim pripadnicima.⁴⁶ U nedjelju 20. svibnja 1944. u Gospiću ženska loza Ustaške mladeži organizirala je proslavu Majčinog dana te su članice ustaške mladeži opjevale nekoliko narodnih pjesama posvećenih majci, izveden je igrokaz „Majčin god“, a na početku priredbe u prigodnom govoru istaknut je „lik patničke hrvatske majke, koja svaki dan gubi svoje najbolje i najmilije sinove, ali ljubav prema rodnoj grudi, prema dragoj Hrvatskoj, daje joj snagu, da vedra i hrabra bude pripravna za još veće žrtve“.⁴⁷ Dana 29. siječnja 1945. održan je u Gospiću sastanak Starčevićeve ustaške mladeži na kojem je govor o „borbi ustaške mladosti“ održala Manja Frković te je zaključeno da se „osjeti potreba što češćih sastanaka, također kroz područje cijele velike župe“.⁴⁸

Završetkom rata, Sud za zaštitu nacionalne časti za okrug Liku koji je djelovao u Gospiću osudio je 14 žena za „suradnju s okupatorom i njegovim pomagačima“ na većinom višegodišnje kazne prisilnog rada te gubitak nacionalne časti. Kod svih navedenih osuđenica navodi se da su aktivno sudjelovale u ustaškom pokretu.

*49	Ime i prezime, godina rođenja	Datum presude	Presuda ⁵⁰	Presuda ⁵¹	Pomilovanje
K 32/45 423-431	Marija Adamović, 1903.	15. 7. 1945.		1 god.	
K 9/45 433-447	Ikica Asić, 1920.	4. 7. 1945.	2 god.	6 god.	8. 9. 1945.
K 26/45 533-564	Marija Brkljačić, 1927.	1. 8. 1945.	6 god.	10 god.	10. 10. 1946.
K 3/45 565-592	Zora Bušljeta, 1899.	9. 7. 1945.	6 god.	Trajno	Odbijeno
K 25/45 621-631	Josipa Grospić, 1896.	21. 7. 1945.		2 god.	
K 7/45 653-667	Olga Hunjet, 1887.	10. 7. 1945.	1 god.	5 god.	8. 9. 1945.
K 36/45 669-702	Olga Knežević, 1898.	16. 7. 1945.	8 god.	12 god.	Odbijeno
K 30/45 709-726	Vera Mesić, 1926.	15. 7. 1945.	1 god.	3 god	17. 8. 1945.

⁴³ Isto, 485.

⁴⁴ VUKIĆ, 565.

⁴⁵ *Velebit: glasilo za Liku i Primorje*, br. 1, god. 1, 3

⁴⁶ Isto, br. 2, god 1, 3

⁴⁷ Isto, br. 11, god 1, 3

⁴⁸ Isto, br. 4, god 2, 2

⁴⁹ *Zločini...*, 421-879.

⁵⁰ Godine prisilnog rada

⁵¹ Gubitka nacionalne časti

K 29/45 727-734	Mira Mihać, 1919.	14. 7. 1945.		1 god.	
K 5/45 743-749	Ljuba Miletić, 1910.	14. 7. 1945.		6 mj.	
K 1/45 751-785	Manda Orešković, 1907.	10. 7. 1945.	10 god.	trajno	Odbijeno
K 10/45 817-835	Manda Šarić, 1903.	11. 7. 1945.	8 god.	15 god.	16. 12. 1947.
K 34/45 845-855	Zlata Štimac, 1898.	17. 7. 1945.	3 god.	7 god.	
K 6/45 865-877	Roža Župan, 1917.	9. 7. 1945.	3 mj.	2 god.	

Antifašistička fronta žena

U Drvaru 21. kolovoza 1941. godine održana je Skupština žena i ženske omladine na kojoj prvi put javno istupaju žene seljanke većinom iz drvarske doline.⁵² Centralni komitet KPH izdao je 6. prosinca 1941. godine Okružnicu br. 4, u kojoj se daju upute o osnivanju Antifašističke fronte žena, koja ulazi u sastav Narodnooslobodilačke fronte, s ciljem da se poveže što veći broj žena te da se žene svih slojeva, bez obzira na njihovu političku, nacionalnu i vjersku pripadnost, uključe u Narodnooslobodilačku borbu.⁵³ Zadaci AFŽ bili su aktiviranje i pokretanje širokih slojeva žena u narodnooslobodilačkoj borbi, pružanje pomoći partizanskim odredima, promicanje partijske ideologije, organizacija propagandnih aktivnosti i slično.⁵⁴ Na čelu AFŽ je Antifašistički odbor žena za Hrvatsku, ali osnivaju se i oblasni odbori.⁵⁵

Tijekom 1943. godine partizanski pokret je brojčano rastao, pa je u selu Ponorima 2. ožujka 1943. osnovan Inicijativni odbor za pokretanje novog zemaljskog vijeća za Hrvatsku.⁵⁶ Kasnije taj odbor prelazi u Otočac i tako razvija svoju daljnju aktivnost. Dana 13. i 14. lipnja 1943. u Otočcu i Plitvicama održano je Prvo zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske.⁵⁷ Osim zasjedanja ZAVNOH-a, u Otočcu je održan važan politički skup – 11. lipnja 1943. započela je Prva konferencija Antifašističke fronte žena Hrvatske.⁵⁸

Djelovanje Antifašističke fronte žena na području Like

Na konferenciji održanoj u Drvaru 21. kolovoza 1941. prisustvovalo je 166 žena, a među njima i tri žene iz Like, Naranča i Dušanka Končar te Draga Bog-

⁵² ŠOLJAN-BAKARIĆ, Marija, 26.

⁵³ KOVAČEVIĆ, 124.

⁵⁴ *Žene hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, „Iz okružnice br. 4 Centralnog komiteta KPH od 6. 12. 1941. O organizaciji i zadacima AFŽ“, 57. (dalje u tekstu: *Žene...*)

⁵⁵ *Isto*

⁵⁶ MATAUŠIĆ, ŠIMUNKOVIĆ, *ZAVNOH stvaranje narodne vlasti*, 8.

⁵⁷ PAVLIČEVIĆ, *Povijest Hrvatske*, 451.

⁵⁸ *Žena u borbi*: glasilo AFŽ Hrvatske, god. 1. br. 2, 2.

danović.⁵⁹ Nadalje, odmah nakon Drvarske konferencije 11. rujna 1941. godine u Donjem Lapcu održan je sastanak Okružnog komiteta KPH za Liku, na kojem se razmatraju političke situacije i stanja partijske organizacije Like te upućuje na još veću potrebu rada sa ženama u Lici.⁶⁰ Žene su birane u odbore narodne pomoći i prve narodnooslobodilačke odbore.⁶¹

U siječnju 1942. godine Okružni komitet KPH za Liku formirao je Inicijativni odbor AFŽ-a za Liku, a nešto se kasnije, u selima, formiraju seoski odbori AFŽ-a te potom i kotarski odbori žena. Prvi odbori AFŽ-a formirani su u selima pod partizanskom kontrolom u otočkom (Brlog, Podum, Ponori) i brinjskom kotaru.⁶² Predsjednica Inicijativnog okružnog odbora za Liku bila je Kata Pejnović, koja je održavala i sastanke s ličkim ženama.⁶³ U proljeće 1942. formirani su kotarski odbori AFŽ-a u kotarevima Korenica, Udbina, Otočac, Brinje, Gračac.⁶⁴ U prvi kotarski odbor AFŽ-a za otočki kotar ušle su Julka Skendžić, predsjednica; Neđa Marijan, tajnica; Stojanka Aralica, Mileva Kmezić, Anica Uzelac, Marta Aralica, Mara Hinić, Ružica Bobić, Dara Puhalo, Anka Nećak, dok su u prvi kotarski odbor AFŽ-a koji je izabran u brinjskom kotaru ušle Dušanka Gostović-Grubor, predsjednica; Julka Rajačić, tajnica; Misa Bukvić, Marija Božanić, Mara Maljković, Kaja Hajduhović, Milka Kosovac, Marija Sertić.⁶⁵

Dana 24. svibnja 1942. godine u Korenici održan je sastanak na kojem su prvi put sudjelovale i žene Hrvatice iz sela Plitvica, Prijeboja, Ljubova, Bunića, koja su tad bila pod partizanskom kontrolom.⁶⁶ Prva Okružna konferencija AFŽ-a za Liku održana je 15. rujna 1942. godine u Šalamuniću, trajala je dva dana i na njoj se okupilo više od 160 delegata iz čitave Like.⁶⁷ Važnost te konferencije je u tome što je njezinim održavanjem organizacija AFŽ u Lici ojačala. Na konferenciji je zaključeno da je potrebno u borbu uključiti i one žene koje su dotad bile samo promatrači te se treba težiti što većem uključenju žena Hrvatice u AFŽ u Lici. Konferencija je izabrala Okružni odbor AFŽ-a od 15 članova, na čelu kojeg je za predsjednicu izabrana Kata Pejnović, a za tajnicu Jela Bićanić, dok su ostale članice bile Smilja

⁵⁹ *Žene...*, „Rezolucija sa skupštine žena Drvarske doline od 21.VIII.1941.“, 19-20.

⁶⁰ *Isto*, „Analiza rada i zaključci sa sastanka Okružnog komiteta KPH za Liku od 11. rujna 1941.“

⁶¹ ŠČAPEC, 21.

⁶² BUKVIĆ, *Otočac i Brinje u NOB 1941-1945.*, 117.

⁶³ ŠOLJAN – BAKARIĆ, 29.

⁶⁴ KOVAČEVIĆ, 125.

⁶⁵ BUKVIĆ, 117.

⁶⁶ *Žene...*, „Skupština žena u Korenici“, 97-98.

⁶⁷ *Žene...*, „Prva okružna konferencija AFŽ za Liku održana 15. rujna 1942. u Šalamuniću“, 133-136.

Pokrajac, Zorka Kovač, Marija Katić, Stojanka Aralica, Dušanka Gustović-Grubor, Milka Šolaja, Mileva Milojević, Dara Čudić, Milka Utvić, Danica Buzović, Gaga Žiljić, Danica Brozović, Marija Glumičić, Pepica Šaban.⁶⁸

Dana 26. i 27. studenog 1942. godine u Bihaću održano je prvo zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) koje je bilo prvo političko predstavništvo partizanskog pokreta na području Jugoslavije. Na prvom zasjedanju AVNOJ-a Kata Pejnović bila je jedina žena vijećnica.⁶⁹ Na Prvoj zemaljskoj konferenciji AFŽ-a Jugoslavije održanoj od 6. do 8. prosinca 1942. godine u Bosanskom Petrovcu od 166 delegatkinja bilo je njih osam s područja Like: Kata Pejnović, Jela Bičanić, Dara Čudić-Vujnović, Mileva Milojević, Pepica Šaban, Stojanka Aralica, Smilja Popović, Ana Vujnović.⁷⁰ Izabran je Glavni odbor AFŽ-a Jugoslavije i Izvršni odbor, a za predsjednicu je izabrana Kata Pejnović.⁴⁸

Aktivnost žena unutar partizanskih jedinica prvotno nije bila sudjelovanje u oružanim formacijama, prvenstveno zbog nedostatka naoružanja i za muškarce. Prva organizirana aktivnost žena na područjima pod partizanskom kontrolom pojavljuje se kroz organizirane krojačke radionice na kojima su žene tkale zavoje i plele odjevne predmete za partizane, a takva radionica uspostavljena je u Donjem Lapcu 7. rujna 1941. godine.⁷¹ U jesen 1941. na dijelu kotara Otočac pod partizanskom kontrolom aktivno djeluje Stojanka Aralica, a u dijelu brinjskog kotara pod partizanskom kontrolom (tzv. Gornjem kraju) Dušanka Gostović-Grubor.⁷² U dijelu Like koji je bio izvan partizanske kontrole, aktivistice su nagovarale seljake da ne prodaju poljoprivredne proizvode na sajmovima te poticale da se hrana daje partizanima. U tim aktivnostima na području otočkog kotara isticala se Ankica Skendžić.⁷³ Do kraja 1941. godine nema podatka o sudjelovanju žena u borbenim aktivnostima, već je njihova aktivnost podrške NOP-u bila: pletenje odjeće, čarapa, rukavica i pranje robe.⁷⁴

Tijekom 1942. godine žene će se uključiti i u oružanu borbu. Prva partizanka poginula u borbi na području Like vjerojatno je Ljubica Gerovac iz Jezerana, koja je poginula u partizanskom napadu na Jezerane 16. travnja 1942. godine.⁷⁵ Prva

⁶⁸ *Isto*

⁶⁹ ŠOLJAN-BAKARIĆ, 37.

⁷⁰ *Isto*, 42.

⁷¹ *Žene...*, „Analiza rada i zaključci sa sastanka Okružnog komiteta KPH za Liku od 11. rujna 1941.“, 36.

⁷² BUKVIĆ, 113.

⁷³ *Žene...*, „Zabrana prodaja živežnih namirnica okupatoru“, 40.

⁷⁴ *Isto*, I, „Lička Prela“, 28.

⁷⁵ ŠČAPEČ, 46.

isključivo ženska partizanka postrojba (četa) formirana je u Lici, u selu Trnavcu 25. kolovoza 1942. godine, a sastojala se od 74 žene s područja istočne Like i sve su bile srpske nacionalnosti.⁷⁶ To je bila ujedno i prva ženska partizanska formacija na području Hrvatske, odnosno Jugoslavije.⁷⁷ Do kraja 1942. godine na području Like bit će formirane još dvije nove ženske postrojbe (čete) pri IV. ličkom partizanskom odred.⁷⁸

Iako nije sporno da je u partizanskim borbenim postrojbama bio značajan broj žena, a dio njih je u borbama i poginuo, ipak je njihova uloga prvenstveno bila briga za ranjenike i rad u partizanskim bolnicama. U partizanske postrojbe uključivale su se i omladinke sa srednjom medicinskom školom koje su organizirale bolničke tečajeve, kao Slava Blažević, Desanka Marunić, Janja Hrženjak, Boja Tišma, Mica Žigić, Milica Šainović.⁷⁹ U Korenici, potkraj 1941. godine, formira se partizanski sanitet, a u isto je vrijeme u Krbavici otvorena prva partizanska bolnica u Lici koja će 1942. godine postati glavna bolnica za teške ranjenike. U toj je bolnici radila dr. Slavka Očko-Četković.⁸⁰ Odmah po osnivanju bolnica, počelo je i održavanje bolničkih tečajeva.⁸¹ Nešto kasnije bit će uspostavljena bolnica i u Donjem Lapcu.⁸² Potrebno je napomenuti da je u Otočcu početkom 1944. godine održan kurs za bolničare, nešto kasnije započinje i u Trnavcu, koji je trebao osposobiti higijeničare koji bi sprječavali širenje pjegavog tifusa.⁸³

Značajan je i prosvjetni rad žena. Već je u jesen 1941. u selima pod partizanskom kontrolom Kata Pejnović poticala žene da uče čitati i pisati. Na večernjim ličkim sijelima žene su se počele sakupljati, organizirati čitateljske grupe, čitati brošure i knjige koje su uglavnom bile političkog karaktera.⁸⁴ U zimi 1941./1942. AFŽ organizira i analfabetske tečajeve za žene. Tečajevi su bili povremeni, no tečaj u Škarama bio je stalan, a njime je upravljala učiteljica Marta Aralica.⁸⁵ Prve partizanske škole na području Hrvatske otvorene su u Lici. Iako su partizani na područjima koja su kontrolirali organizirali i prosvjetni rad s djecom, velik je problem bio u pomanjkanju učiteljskog kadra za tu svrhu, te su organizirani jednomjesečni tečajevi (kursovi)

⁷⁶ ŠIMUNKOVIĆ, *Partizani kakve do sada niste vidjeli*, 38.

⁷⁷ STOJIĆ, 17.

⁷⁸ ŽEGARAC, 10.

⁷⁹ STOJIĆ, 13.

⁸⁰ KOVAČEVIĆ, 127.

⁸¹ *Isto*, 116.

⁸² *Isto*, 128.

⁸³ *Isto*

⁸⁴ *Žene...*, „O ličkim prelina“, 8.

⁸⁵ *Isto*, „O potrebi stvaranja odbora za narodnu ishranu i njihovim zadacima“, 38.

za osposobljavanje novih kadrova. Prvi učiteljski tečaj u Otočcu počeo je u rujnu 1943. godine, a organizira ga Prosvjetni odjel ZAVNOH-a te na tečaju sudjeluju učitelji i omladina. Polaznici su morali imati između 18 i 30 godina te najmanje 4 razreda ili završen općeobrazovni tečaj.⁸⁶ Velik problem oko organiziranja nastave u školama bio je i taj što je velik broj škola bio zapaljen ili devastiran borbenim djelovanjima, a gotovo da i nije postojao prikladan i dostatan školski inventar. Česta je pojava bila da je rad s učenicima organiziran u prirodi, a pisalo se kamenjem, daskama i ugljenom, a organizirane su akcije prikupljanja starog papira kako bi ga se moglo upotrebljavati u nastavi i tako učiti pisati.⁸⁷

Sredinom listopada 1943. godine u Otočcu započela je redovna nastava u gimnaziji, a trajala je do početka siječnja 1944. godine. Gimnazija je imala šest razreda i osam odjeljenja s 225 učenika, a direktor je gimnazije bio Vice Zaninović.⁸⁸ Godine 1944. u Mihaljevcu započeo je četveromjesečni učiteljski tečaj s 37 polaznika, ali se tečaj zbog ratnih prilika morao preseliti u Gračac te je u ožujku 1945. godine završio.⁸⁹

Godine 1942. u ožujku, u Lici je počeo izlaziti i list namijenjen ženama *Žena u borbi*, a objavljuvao ga je okružni odbor AFŽ-a za Liku. U redakciji lista bile su Kata Pejnović, Jela Bičanić, Marija Šoljan te doktorica Slavka Očko.⁹⁰ Problemi s kojima su se susretale starost su tiskarskog stroja i manjak papira koji su žene same sakupljale za objavljivanje lista. Do sredine 1943. Okružni odbor AFŽ-a za Liku objavljuvao je dva lista: *Ženu u borbi* i *Ličku ženu u borbi*.⁹¹ Novine su za vrijeme Drugog svjetskog rata postale najprikladniji način za odgajanje širokih narodnih slojeva, a partizanski je tisak slijedio Lenjinova razmišljanja o propagandi i agitaciji, koja se u oblicima masovnog komuniciranja prepoznala kao „oruđe“ za postizanje ciljeva partije.⁹²

Zaključak

Antifašistička fronta žena i Ženska loza ustaškog pokreta dvije su međusobno suprotstavljene ženske političke organizacije ponikle iz dvaju međusobno suprotstavljenih političkih pokreta odnosno ideoloških pravaca. Nastanak tih organizacija

⁸⁶ OGRIZOVIĆ, „Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj u jesen 1944. i u 1945. godini“, 5.

⁸⁷ BUKVIĆ, 343.

⁸⁸ *Isto*, 344.

⁸⁹ OGRIZOVIĆ, 7.

⁹⁰ *Žene...*, „Ženska štampa za vrijeme Nob-a“, 205-210.

⁹¹ *Isto*

⁹² JAMBREŠIĆ –KIRIN, „Puno puta bi vas izbacili kroz vrata, biste bila išla kroz prozor nutra: preispitivanje povijesti žena u drugom svjetskom ratu“, 117.

za vrijeme trajanja ratnog sukoba uvelike je odredio njihove ideološke smjernice, ali i sam način organiziranja i ustroja, djelovanja i razvitka te funkcioniranja u ratnim uvjetima. Rad je prikazao nastanak i djelovanje tih dvaju organizacija na području Like. Možebitna sažetost ovog rada rezultat je prvenstveno neujednačenog opsega literature i izvora, odnosno postojanje puno obilnijih izvora i literature o AFŽ, dok je o ŽLUP ona prilično oskudna. Taj nerazmjer još se više osjeća kroz promatranje djelovanja tih dviju organizacija na području Like. Zaključno se ipak može uvidjeti da je AFŽ puno aktivnije i organiziranije djelovao na području Like od ŽLUP. Smatram da je ovaj rad početak detaljnijeg i temeljitijeg istraživanja o djelovanju ovih organizacija na području Like, ali i šire, te da doprinosi zadnjih nekoliko desetljeća zanemarenoj i još uvijek uvelike neistraženoj temi Like u Drugom svjetskom ratu.

Bibliografija

Objavljeni arhivski izvori i tisak

MATKOVIĆ, Blanka, TOPIĆ, Ranko, ur. *Zločini Jugoslavenske armije i komunistička represija na području Like i grada Gospića 1945. godine: Dokumenti, svjedočanstva i grobišta (1944.-1998.)*. Zagreb: Hrvatska družba povjesničara „Dr. Rudolf Horvat“ Zagreb, 2019.

ŠOLJAN, Marija, ur. *Žene hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*. Zagreb: Savez ženskih društava Hrvatske, 1955.

Velebit: glasilo za Liku i Primorje, 1944, 1945.

Žena u borbi: glasilo AFŽ Hrvatske, 1943.

Literatura

BIČANIĆ, Nikola. *Vila Velebita*. Zagreb: Hrvatsko književno društvo „sv. Ćirila i Metoda“, 1991.

BITUNJAC, Martina. *Žene i ustaški pokret*. Zagreb: Srednja Europa, 2023.

BUKVIĆ, Milan. *Otočac i Brinje u NOB 1941-1945*. Otočac: Savez udruženja boraca NOR-a Otočac, 1971.

JAMBREŠIĆ-KIRIN, Renata. „Puno puta bi vas izbacili kroz vrata, biste bila išla kroz prozor nutra: preispitivanje povijesti žena u drugom svjetskom ratu“. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 2005, 42/2: 109-126.

KOVAČEVIĆ, Dušanka. *Borbeni put žena Jugoslavije*. Beograd: Leksikografski zavod „Sveznanje“, 1972.

LANDIKUŠIĆ, Rafael. *Priručnik o političkoj i sudbenoj podjeli Nezavisne Države Hrvatske*. Zagreb: vlastita naklada, 1942.

MACUT, Petar. *Ustaška mladež*. Zagreb: Despot infinitus d.o.o., 2018.

MARUŠIĆ, Milan. *Kronika Krbave i Udbine kroz stoljeća*. Zagreb: Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Hrvatski državni sabor, 1999.

MATAUŠIĆ, Nataša, ŠIMUNKOVIĆ, Mario. *ZAVNOH stvaranje narodne vlasti*. Zagreb: Savez antifašističkih boraca i antifašista Hrvatske, 2014.

MATKOVIĆ, Hrvoje. *Povijest Jugoslavije*. Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić, 2003.

OGRIZOVIĆ, Školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj u jesen 1944. i u 1945. godini, *Zbornik odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol 11., Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 5.

PAVLIČEVIĆ, Dragutin. *Povijest Hrvatske*. Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić, 2007.

STOJIĆ, Desanka. *Prva ženska partizanska četa*. Karlovac: Historijski arhiv, 1987.

STUPARIĆ, Darko, ur. *Tko je tko u NDH?*. Zagreb: Minerva, 1997.

ŠČEPAC, Saša. *Partizanske Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*. Zagreb: Savez antifašističkih boraca i antifašista Hrvatske, 2013.

ŠIMUNKOVIĆ, Mario *Partizani kakve do sada niste vidjeli – katalog izložbe*. Zagreb: Savez antifašistički boraca i antifašista Hrvatske, 2013.

ŠOLJAN-BAKARIĆ, Marija. *Kata Pejnović*. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta SRH, 1977.

VUKIĆ, Ivan. *Lika i Podgorje na braniku doma i naroda*. Zagreb: Hrvatski obrambeni red, 2012.

ŽEGARAC, Mika. *Žene Like u Narodnooslobodilačkoj borbi*. Gospić: Kotarski odbor saveza ženskih društava Gospić, 1959.